

Erich Mistrík: Nemecko

Obsah

Socializmus v Nemecku	2
Kapitalizmus v Nemecku	7

Socializmus v Nemecku

Takzvaná železná opona medzi západnou a východnou Európou počas komunizmu vo východnej Európe bola silná a nebolo ju ľahké prekročiť. Prakticky nemožné, ak človek buď neriskoval svoj život, alebo ak pred jej prekročením nepretrpel množstvo byrokratických obmedzení.

Keď sme sa s kamarátom rozhodli v roku 1977 vybrať do Anglicka, museli sme podstúpiť dosť veľkú tortúru. Od schválenia našej cesty stranickým výborom na fakulte, cez žiadosť o tzv. vycestovaciu doložku do cestovného pasu (= malý dvojhárok vložený do pasu, ktorý nám umožňoval cestovať len do Veľkej Británie na presne určený čas), až po žiadosť do banky o britské libry, ktoré sme vôbec nemuseli dostať, hoci sme už vycestovacie doložky mali – a aj tak sme nedostali libry, len cestovné šeky, a tie sme museli v Británii zameniť za peniaze.

Aj tak do poslednej chvíle nebolo isté, či vycestujeme, lebo nás ešte mohla zastaviť nekompromisná a dôsledná kontrola na hraniciach s Nemeckom – najprv pasová, potom colná kontrola.

Až keď sa náš vlak po týchto kontrolách pohol z Chebu (kde stál asi hodinu, aby všetkých pasažierov skontrolovali) na nemeckú stranu, vedeli sme, že skutočne pocestujeme. Pretože cesta do Veľkej Británie viedla cez západné Nemecko (vtedy sme ho nazývali Nemecká spolková republika), pohli sme sa do nemeckého Schirndingu, prvej zastávky za hranicami.

Stáli sme pri okne, aby sme nasávali slobodný vzduch západnej Európy, ale vlak sa k hranici hýbal pomaly, ako keby komunistická moc ešte rozmýšľala, či nás má skutočne previezť do Nemecka. Asi o desať minút sme presne vedeli, že sme prekročili hranice – pretože v lese a v budovách naokolo bolo zrazu nejako čisto v porovnaní s českým zabudnutým pohraničím.

Vlak zastavil v Schirndingu, a my sme mali pocit, že sme na tri týždne unikli komunistickej moci. Nebola to úplná pravda.

Do kupé vbehol neznámy človek, ktorý sa nás len rýchlo spýtal: „Ste z Československa?“ Po našej pozitívnej odpovedi nám hodil nejaké papiera na sedadlá a zmizol, o chvíľu sme ho videli vystúpiť z vlaku.

Prekvapení sme sa obrátili k papierom a zistili sme, že nám venoval kôpku emigrantských a disidentských textov – časopis Svědectví, texty J. Škvoreckého a mnoho ďalších, vydávaných buď v zahraničí emigrantskými organizáciami, alebo v Československu ako disidentské samizdaty.

Bola to slušná kopa, ale – najprv sme sa poriadne rozhliadli, či to niekto zo spolucestujúcich z iných kupé nevidel, lebo sme vedeli, že za vlastníctvo takej literatúry hrozilo pri najmenšom vyhodenie zo štúdia, aj problémy pre celú rodinu. Boli sme však asi v celom vagoné sami (týmto smerom sa z Československa cestovalo výnimočne), tak sme s chuťou časopisy naložili do batožiny. Počas celej cesty sme poctivo čítali a študovali.

A tak bol socializmus s nami stále prítomný počas cesty cez Nemecko, cez Belgicko aj počas pobytu v Anglicku.

Ešte raz sme sa k nim vrátili pri návrate, hlavne cestou cez Nemecko, aby sme si všetko poriadne zapamätali. Pred príchodom k československým hraniciam sme ich všetky vyhádzali z okna. Vedeli sme, že colníci veľmi radi takéto veci vyhľadávali v batožinách a vedeli sme, čo by nám hrozilo.

Druhýkrát som sa so socializmom stretol v Nemecku počas účasti na kongrese v roku 1990.

Bolo tesne po páde Berlínskeho múru. Kongres sa konal v bývalom Západnom Berlíne (lebo svetová organizácia vedela, že tam nájde lepšie podmienky ako v bývalom Východnom). Ja som si však ubytovanie našiel v bývalom Východnom Berlíne, lebo som zasa vedel, že tam bude oveľa lacnejšie.

A tak som denne cestoval z východu na západ a naspäť.

Rozdiely medzi dvoma časťami mesta sa ešte len veľmi pomaly začínali vyrovnávať. Mohol som bez problémov porovnávať život v dvoch dlho oddelených častiach mesta. Nie však iba život...

Bol to prechod medzi dvoma svetmi. Západný Berlín vyzeral ako normálne mesto. Mal ulice s domami, ktoré pôsobili ako domy, nie ako nocľahárne, s pasážami, s menšími aj väčšími obchodmi a výkladmi, s kaviarničkami na ulici, dokonca s cyklistickými trasami, čo bolo v roku 1990 pre nás z východu niečo úplne nové. Všetko malo ľudský rozmer, mesto bolo prispôbené na to, aby sa v ňom príjemne žilo.

Východný Berlín vyzeral ako veľké, nedokončené a neupravené sídlisko. Samozrejme, boli v ňom aj príjemné časti, ako berlínske múzeá, ktoré Sovietsky zväz náhodou získal do svojej okupačnej zóny po vojne. Ale väčšia časť bola postavená v podobe rozhádzaných obrovských panelákov, pri ktorých som nevedel, kde sa začína a končí ulica, či som na námestí, v parku alebo na križovatke. Všetko bolo obrovské, neusporiadané, dokonca špinavé. Aj v západnej časti boli špinavé štvrte, ale východná časť bola špinavá celá. Neboli v nej žiadne cyklistické trasy, žiadne kaviarničky na ulici. Ti životné prostredie nemalo ľudské rozmery.

Dokonca zastávky U-Bahn a S-Bahn boli zanedbané a dizajnovovo zastarané oproti tým zo západnej časti mesta.

Rozmýšľal som nad dôvodmi a našiel som jediný – socializmus. Berlín bol vo vojne kompletne zničený, Nemci ho stavali prakticky úplne nanovo. Bol to jeden priestor, jeden národ, jedna spoločenská atmosféra porazenej krajiny. Nemožno sa vyhovárať na to, že by Nemci vo východnej časti boli menej šikovní ako tí zo západnej. Jediný rozdiel bol v tom, že východnú časť stavali pod kuratelou Sovietskeho zväzu, západnú pod kuratelou USA, Veľkej Británie a Francúzska. Sovietsky zväz s pritom snažil, aby bol „ich“ Berlín výstavnou skriňou socializmu. Nepodarilo sa.

Nebolo možné sa na nič vyhovárať. Bol to len rozdiel socializmu a kapitalizmu, čo spôsobilo obrovské rozdiely v podobe dvoch častí mesta. Ciele týchto spoločností, ich ekonomická sila, ich podnecovanie alebo brzdenie tvorivosti, ich humánny či nehumánny rozmer. Komunisti stále hovorili, že im ide len o ľudí, ale práve Berlín ukázal, že im o ľudí vôbec nešlo.

Pozostatky rozdielnej výstavby a vývoja dvoch častí mesta sa celkom nestratili. Keď som Berlín navštívil v r. 2005, bol už skutočne jedným celkom. Vo východnom Berlíne vraj zbúrali množstvo budov, rovnako ako v celom bývalom východnom Nemecku (Nemeckej demokratickej republike), lebo boli nerekonštruovateľné, pretože boli za socializmu tak zle postavené. Mnoho ulíc, priestorov, železničných koridorov, ciest bolo prestavaných. Už som mal pocit, že som v jednom meste, nie v dvoch.

Napriek tomu sa nedalo celkom zlikvidovať ducha socializmu. Najlepšie to bolo vidno na Alexandrovom námestí. Kedysi výstavné námestie východného Berlína, so známymi hodinami so svetovými časťami, so známou televíznou vežou, s panelákmi naokolo, sa premenilo na obývatel'ný priestor, kde sa budovy nepodobajú na masovo produkované paneláky, ale majú svoj individuálny charakter, kde si človek môže na ulici sadnúť na kávu so zákuskom a vyhrievať sa na slnku.

Ale základný charakter obrovského priestoru, ktorý mal prezentovať veľkosť budovateľských úspechov socializmu, sa nepodarilo zrušiť. Nie je to mestský priestor, hoci sa Berlínčania veľmi snažili zmeniť ho. Stále pôsobil ako letisko, na ktorom niekto náhodne rozostavil nejaké budovy, vežu a hodiny. Nie je to miesto pre život, je to miesto, ktoré si treba pozrieť a rýchlo cez neho prejsť a ísť inde.

Alexanderplatz, Berlín

Tretie stretnutie so socializmom v Nemecku bolo stretnutím vo Wittenbergu. Centrum luteránstva, lebo tam žil a pôsobil M. Luther, čím toto mesto žilo a stále žije. Samozrejme, že aj za socializmu boli pamiatky na Luthera v podstate zachované, lebo ho komunistická moc zneužívala ako symbol odporu voči cirkevnej hierarchii – ale len veľmi opatrne, pretože jeho odbojníctvo bolo predsa len silno rámcované hlbokou vierou.

Socializmus bol pri mojej návšteve tohto mesta už desať rokov za nami, ale predsa len vystúpil s plnou silou. Pri prijatí našej skupiny u primátora mesta sa nám chválil úspechmi mesta a jeho históriou. Samozrejme, veľká časť jeho prejavu patrila Lutherovi. Nezabudol však hovoriť aj o veľkej pýche mesta, o veľkej chemickej továrni a tradícii chemického priemyslu. Vrcholom jeho prezentácie úspechov bolo konštatovanie, že za socializmu pracovalo v tejto chemičke tri tisíc zamestnancov – a v roku 1990 ich tam pracuje tristo, ale pri nezmenenej produkcii továrne.

V prvom momente je to šok, lebo sa človek okamžite spýta – a tých 2 700 prišlo o prácu? Čo robia teraz, ako sa uplatnili, ako sa o nich štát stará, keď neprišlo o prácu vlastnou vinou?

Z tohto hľadiska je to smutný príbeh. Ale ešte smutnejší je, ak si uvedomíme, ako sa v socializme plynulo a ako nehospodárne fungovali fabriky. 3000 zamestnancov vyrobilo to

isté, čo desatina z nich. Ako neefektívne musela tá fabrika kedysi fungovať, alebo ako umelo boli v socializme zamestnávaní ľudia.

Prejav primátora bol jasnou ukážkou jednej z hlavných príčin, prečo socializmus skrachoval. Ekonomicky bol chybný a neúnosný. Dal síce ľuďom prácu, ale bolo to násilné, neefektívne a v konečnom dôsledku to viedlo k ekonomickej stagnácii a k veľmi pomalému rastu životnej úrovne.

Socializmus v Berlíne dodnes pripomínajú zámerne zachované časti Berlínskeho múra, prípadne znaky na zeme ukazujúce, kadiaľ múr viedol. Hlavne ten druhý pohľad je hrôzostrašný, keď sa človek obzrie okolo seba a uvedomí si, že ten múr skutočne prešiel mesto krížom cez ulice.

(1977, 1990, 1999, 2005 / 2018)

Kapitalizmus v Nemecku

Uprostred Kolína nad Rýnom je centrálna nákupná ulica, Schildergasse. Meria pol kilometra, sú na nej významné pamiatky, ale hlavne je to vraj jedna z najrušnejších nákupných ulíc v Nemecku. Je len pre peších, takže doprava neruší pokojné nakupovanie.

Počul som o nej z rozprávania dávno pred tým, ako som vôbec tušil, že ju niekedy uvidím. V mojich predstavách (na základe rozprávania a niekoľkých fotografií) to bola výstavná ulica plná farieb, tvarov, pohybu, pokojného plynutia života v pokojnej slobodnej krajine. Fotografie mi ju ukazovali ako skutočne výstavnú ulicu, ktorej peší charakter – pol kilometra uprostred mesta len pre chodcov?! – bol pre nás v hlbokom socializme niečím úplne novým. Bola pre mňa symbolom prosperity a pokojného života v západnej Európe.

Keď som do nej v roku 1977 prvýkrát vstúpil, úplne naplnila moje očakávania. Príjemná dlažba, fontána, preplnené obchodné domy a obchody, pokojná (lebo bez dopravy), hoci rušná, plná takých farieb, tvarov a pohybov, že som nevedel, kam skôr pozrieť. Hudobníci na ulici (pre komunistické Československo niečo absolútne nemožné), ľudia jediaci a popíjajúci kávu na ulici... V tom čase bolo západné Nemecko už jednou z najbohatších krajín sveta, čo sa na tejto ulici výrazne odrazilo.

Môj povrchný pohľad obyvateľa komunistického kraja bol plný obdivu k slobodnému kapitalistickému svetu. Trochu realistický pohľad, trochu naivný.

Vrátil som sa do Kolína nad Rýnom v roku 2015. Išiel som tam s veľkou zvedavosťou, lebo som okrem iného chcel vidieť Schildergasse. Svet sa medzitým úplne zmenil, podobné ulice nájdeme v podstate bežne už aj v strednej Európe a kdekoľvek na svete. Videl som podobných ulíc mnoho, mal som s čím porovnávať. Bol som zvedavý, ako sa zmení môj pohľad na ňu.

Zmenila sa Schildergasse a zmenil sa aj pohľad. Stále to bola výstavná a bohatá, pestrá a variabilná nákupná pešia zóna. Stále na nej boli veľké svetové značky odevov, elektroniky a iného spotrebného tovaru. Stále tam boli hudobníci, pamiatky, dlažba a všetko, čo som si pamätal z prvej návštevy.

Pribudlo oveľa viac reklám – ale hlavne, ulica bola oveľa ošumelejšia ako pred štyridsiatimi rokmi. Možno to spôsobil fakt, že predtým bola relatívne nanovo rekonštruovaná a dnes by možno potrebovala ďalšiu rekonštrukciu. Možno to spôsobil fakt, že som videl mnoho podobných priestorov a už ma nemôže ohúriť.

Schildergasse

Ale možno to spôsobil aj fakt, že dnešný západný, kapitalistický svet je iný ako vtedy.

V roku 1977 som síce počúval o teroristickej skupine Badera a Meinhofovej a dnes počúvam o iných teroristoch, ale to nie je ten pravý dôvod. Všimol som si na ulici inú, dôležitú zmenu.

Ľudia boli pestrejší. Kedysi pôsobili návštevníci ulice ako stredná a vyššia trieda bohatého Nemecka. V roku 2015 tam boli síce tiež, ale okrem nich pribudlo veľa žobrákov a bezdomovcov, pribudli ľudia oblečení podľa islamských, hinduistických, dokonca budhistických pravidiel, pribudla pestrejšia skladba pouličných hudobníkov a kaukliarov. Pribudli jazyky – kedysi to bola hlavne nemčina a sem tam niečo, čomu som nerozumel, zrejme turečtina. Dnes to boli jazyky z celého sveta – veľa angličtiny, francúzštiny, ruština, arabčina, turečtina, španielčina, čínština, japončina, asi vietnamčina. Pribudli rôzne – architektonicky zúfalé – stánky s rýchlym občerstvením. Ľudia sa oveľa viac ponáhľali, na ulici nebola taká pohoda ako kedysi.

Napriek tomu, že som na nej videl upratovať, ako celok bola oveľa špinavšia. Určite to neznamená úpadok Nemecka, veď to je dnes oveľa bohatšie, ako bolo v r. 1977. Skôr som cítil veľké uvoľnenie atmosfére. Kedysi západné Nemecko pôsobilo ako dosť rigidná krajina (napriek demokracii), dnes pôsobí oveľa uvoľnenejšie, pestrejšie a otvorenejšie. S tým však prichádzajú aj všetky potenciálne dôsledky demokracie – chudoba, neporiadok, tolerovanie lajdáctva a pod.

So všetkým, čo prináša kapitalizmus, som sa stretol aj pri návšteve priateľov v malom mestečku na nemecko-českých hraniciach, v Neugersdorfe. Úplne zabudnutý juhovýchodný kút Nemecka, kde sa veľký štát končí a kde sa stretávajú hranice Nemecka, Česka a Poľska.

Malé a pôvabné mestečko kedysi prosperovalo kvôli textilnému priemyslu. V roku 2005 však bolo zabudnuté. Nebolo opustené, ale akoby si ho veľká politika nevšímala.

Textilný priemysel odišiel, fabrika odsťahovala svoje výrobné do Ázie a ľudia v meste prišli o prácu. V malom meste sa tak stratila jediná väčšia možnosť zamestnania a mestečko začalo živoriť.

Pretože sme v Nemecku, fabrika sa síce odsťahovala, avšak nezanechala za sebou zdevastovaný priemyselný areál – kompletne ho rozobrala a zlikvidovala. Keď sa veci zjednodušia, hovorí sa tomu „nemecká dôslednosť“.

Mestečko naďalej zostalo pôvabné, celé štvrte boli príjemne zrekonštruované, rekonštrukcie sa dočkala aj hlavná atrakcia, rozhľadňa na kraji mesta, tzv. Bismarckova veža.

Zrekonštruovaný panelák v Neugersdorfe

Bismarckova veža

Ale ľudia schudobneli a žili bez perspektívy, že by do tohto kúta Nemecka niekto niečo väčšie investoval. – Aj to je kapitalizmus v Nemecku.

Moji priatelia však predsa len spoznali aj príjemnejšiu tvár kapitalizmu. Hoci on prišiel prvý o prácu, ona neskôr, predsa mali šťastie, že sa ešte pred tým mohli vybrať na príjemnú dovolenku, na ktorý kedysi za socializmu nemohli ani pomyslieť – na Mallorcu.

V Nemecku hovoria tomuto ostrovu Ostrov upratovačiek – pretože tam vraj chodia na dovolenku len slabo platené upratovačky a „poriadni“ Nemci chodia do lepších cieľových staníc. Dodnes však platí, že Nemci sú jednou z najväčších skupín turistov na Mallorce a obsadzujú hotely všetkých kategórií. Hlavne veľká nemecká chartrová letecká spoločnosť, Air Berlin pristáva v Mallorce mnohokrát za deň.

Priatelia sa dostali síce „len“ na ostrov upratovačiek, ale predsa sa niekde dostali. Za existencie Nemeckej demokratickej republiky na to nemohli ani pomyslieť. Cestovanie východných Nemcov bolo príliš obmedzené. Komunistická moc totiž vedela, že ak by ich pustili kdekokoľvek do západoeurópskej krajiny, väčšina by sa nevrátila, pretože od rozdelenia Nemecka po vojne mali v západnom Nemecku mnoho rodinných príslušníkov, ktorí by im okamžite pomohli. Dokonca v čase politického oteplenia v Československu počas r. 1968, Nemci vraj nemohli vstúpiť na naše územie. Ak cestovali povedzme do Bulharska, museli vraj Československo obísť cez Poľsko a Sovietsky zväz.

Ostrov upratovačiek je malým symbolom kapitalizmu v Nemecku rovnako, ako je ním Schildergasse. Sú symbolmi bohatstva Nemecka, symbolom jeho premien za posledných štyridsať rokov, ale aj symbolom protirečivého vývinu východnej časti po zjednotení Nemecka.

(1977, 2005, 2015 / 2018)